

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
W WARSZAWIE

BULETTIN
ARCHÉOLOGIQUE
POLONAIS

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXIV

VARSOVIE 2023

WARSZAWA 2023

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXIV

W 150. rocznicę
wydania przez Jana Zawiszę pierwszego tomu
„Wiadomości Archeologicznych”,
czyli
*Spostrzeżeń lat ostatnich w dziedzinie
starożytności krajowych*

REDAKTOR NACZELNY
EDITOR IN CHIEF

DR WOJCIECH BRZEZIŃSKI

SEKRETARZ REDAKCJI
MANAGING EDITOR

DR HAB. JACEK ANDRZEJOWSKI

CZŁONKOWIE REDAKCJI
EDITORS

GRAŻYNA ORLIŃSKA, RADOSŁAW PROCHOWICZ, KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA,
ANDRZEJ JACEK TOMASZEWSKI, KAJA JAROSZEWSKA

RADA NAUKOWA
SCIENTIFIC ADVISORY BOARD

PROF. DR HAB. WOJCIECH NOWAKOWSKI (Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego), PROF. DR AUDRONĖ BLIUJENĖ (Klaipėdos universitetas), PROF. DR HAB. CLAUS VON CARNAP-BORNHEIM (Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig), PROF. DR HAB. ZBIGNIEW KOBYLŃSKI (Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego), PROF. DR HAB. JERZY MAIK (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk), PROF. DR HAB. DIETER QUAIST (Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig), PROF. DR HAB. PAWEŁ VALDE-NOWAK (Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

CZASOPISMO RECENZOWANE ♦ PEER-REVIEWED JOURNAL

TŁUMACZENIA
TRANSLATION

KINGA BRZEZIŃSKA
JACEK ANDRZEJOWSKI, ELŻBIETA ZABŁOCKA

KOREKTA
PROOF-READING

AUTORZY, KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA

SKŁAD I ŁAMANIE
LAYOUT

JRJ

RYCINA NA OKŁADCE
COVER PICTURE

Okładka pierwszego tomu „Wiadomości Archeologicznych”
Cover of the first volume of “Wiadomości Archeologiczne”

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2023
© Autorzy, 2023

25^{lat} Mazowsze

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie jest jednostką organizacyjną Samorządu Województwa Mazowieckiego

ADRES REDAKCJI
EDITORIAL OFFICE

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

STRONA WWW
HOME PAGE

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/en>

TOMY ARCHIWALNE
ARCHIVAL ISSUES

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archiwum>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archive>

ISSN

0043-5082

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXIV (2023)

SPIIS TREŚCI
CONTENTS

ROZPRAWY / PAPERS

- WOJCIECH NOWAKOWSKI „Wiadomości Archeologiczne” – panorama stu pięćdziesięciu lat polskiej archeologii pradziejowej 3
“Wiadomości Archeologiczne” – a Panorama of One Hundred and Fifty Years of Polish Prehistoric Archaeology
- ANNA STROBIN Jednoczłonowe klamry do pasa Kostrzewski typy Ib i IIb. 19
Zróżnicowanie – chronologia – inspiracje
One-Piece Belt-Hooks of Kostrzewski Types Ib and IIb.
Varieties – Chronology – Inspirations

MISCELLANEA / MISCELLANEA

- GRAŻYNA ORLIŃSKA O nagolennikach z Siwianki na wschodnim Mazowszu i nie tylko... 61
About the Siwianka Anklets from Eastern Mazovia and More...
- JOANNA ZAGÓRSKA-TELEGA Intrygujący pochówek kobiety z birtualnego cmentarzyska 85
MARCIN M. PRZYBYŁA w Kazimierzy Wielkiej, pow. kazimierski
ANITA SZCZEPANEK An Intriguing Female Burial from a Bi-ritual Cemetery
at Kazimierza Wielka, Kazimierza Wielka County
- JAN SCHUSTER Almost a Dozen already. The Next Princely Grave 107
at the Necropolis at Czarnówko in Pomerania
Już niemal tuzin. Kolejny grób książęcy na cmentarzysku w Czarnówku na Pomorzu
- ANDRZEJ KOKOWSKI Łyżeczki kosmetyczne z obszaru *Barbaricum* 149
MAREK FLOREK Cosmetic Spoons from the *Barbaricum*
- BARTŁOMIEJ MAKOWIECKI Szesnastowieczne kafle z herbem Starykoń z królewskich 165
LUCYNA SAMEK zamków na Wawelu i w Ojcowie w świetle wyników analizy
DARIUSZ WĘGRZYNEK porównawczej oraz badań fizyko-chemicznych
ZDZISŁAW STĘGOWSKI Sixteenth-century Tiles with the Starykoń Coat of Arms from the Royal Castles
ALEKSANDRA WANDZILAK of Wawel and Ojców in the Light of the Results of Comparative Analysis
PAWEŁ WRÓBEL and Physical and Chemical Studies
MICHAŁ WOJENKA
- ANDRZEJ KOKOWSKI In Search of Lost Archaeological Artefacts 183
WIEŃCZYŚŁAW NIEMIROWSKI W poszukiwaniu zaginionych zabytków archeologicznych

ODKRYCIA / DISCOVERIES

BARTŁOMIEJ KACZYŃSKI ŁUKASZ MAURZYC STANASZEK	„Nieumyślne spowodowanie śmierci” na warszawskim Annopolu we wczesnej epoce żelaza 'Manslaughter' in the Warsaw Annopol in the Early Iron Age	191
AGATA GRZĘDZIELSKA	Archiwalne cmentarzysko w Zalcu (dawn. <i>Salza, Kr. Lötzen</i>) na Pojezierzu Mrągowskim odkryte na nowo – analiza zabytków z współczesnych badań powierzchniowych Archival Cemetery at Zalec (former <i>Salza, Kr. Lötzen</i>) in the Mrągowo Lakeland – Eediscovered. Analysis of Artefacts from Contemporary Field Surveys	202
VADŽIM BELÂVEC	Odlew z Čarnaŭčyc i zapinki typu Almgren 41 z ziem Białorusi A Cast from Čarnaŭčycy and Brooches of Almgren Type 41 from Belarus	217
MIKALAI PLAVINSKI	Antler Container from the Navasiolki Barrow Cemetery (Miadziel District, Minsk Region, Republic of Belarus) in the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw Pojemnik rogowy z cmentarzyska kurhanowego Nowosiółki (rejon miadziolski obwodu mińskiego, Republika Białoruś) w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie	227
SZYMON MOSAKOWSKI MARTA PIOTROWSKA MATEUSZ POPEK KONRAD LEWEK	Łódź jednopienna z Jeziora Lubikowskiego (woj. lubuskie) A Dugout from Lake Lubikowskie (Lubuskie Voivodeship)	238

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS

243

ANDRZEJ KOKOWSKI, MAREK FLOREK

ŁYŻECZKI KOSMETYCZNE Z OBSZARU BARBARICUM

COSMETIC SPOONS FROM THE BARBARICUM

Abstract: *The hygiene practices of barbarian communities have not been extensively studied. However, the discovery of cosmetic spoons in the villages of Gródek (Gródek-on-the-Bug) and Opatów has provided an opportunity to analyze similar finds in Europa Barbarica. The authors of the study identified a range of typological differences among the finds and proposed a typological classification. They also examined the distribution and dating of the finds and found that the majority were concentrated in the northern regions of Barbaricum. Cosmetic spoons appear at the end of the Early Roman Period, but were most common in phases C2–C3. The authors suggest that most of them were locally produced. The text is completed with a list of analysed finds.*

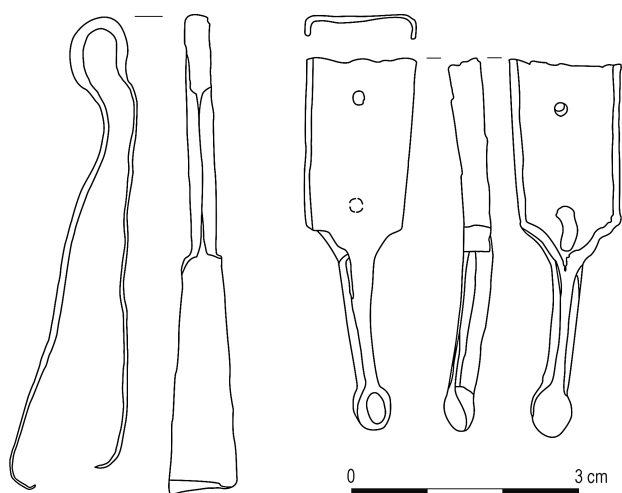
Słowa kluczowe: typologia, okres rzymski, łyżeczki kosmetyczne

Keywords: typology, cosmetic spoons, Roman Period

Zainteresowanie metalowymi przyborami kosmetycznymi z okresu rzymskiego należy uznać, w świetle dostępnej literatury, za marginalne¹. Do grupy tej zaliczane są łyżeczki kosmetyczne, występujące najczęściej w parze ze szczypczykami (wymienne nazywanymi szczypczykami kosmetycznymi lub pincetami), należące do kategorii zabytków niezbyt często odkrywanych na stanowiskach z okresu rzymskiego na terenie Europy Środkowej i Północnej. W ostatnich latach ich korpus powiększył się o cztery egzemplarze wykonane ze stopów miedzi: jeden znaleziony w Gródku (nad Bugiem), pow. hrubieszowski, woj. lubelskie, i trzy odkryte w Opatowie, pow. opatowski, woj. świętokrzyskie.

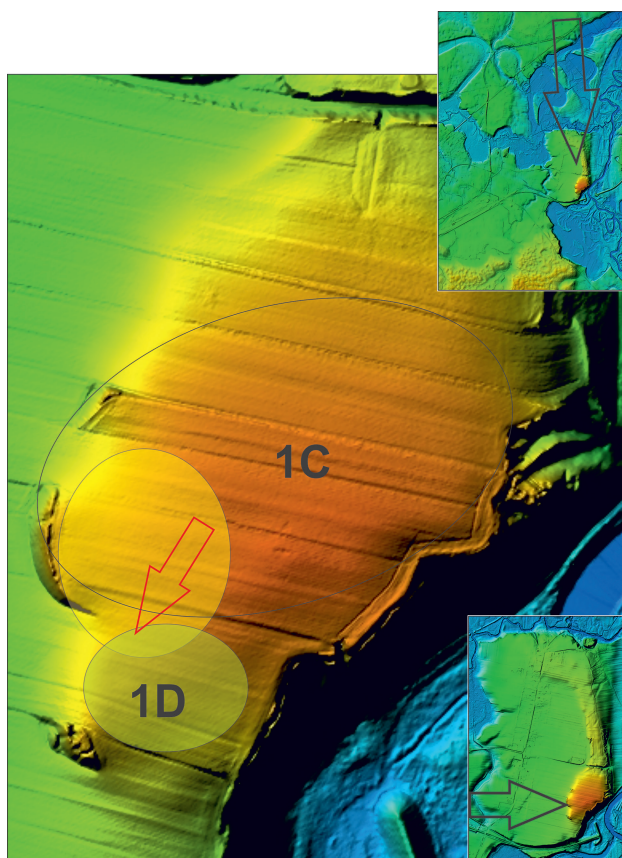
Pierwsza z łyżeczek została znaleziona przypadkowo jeszcze w 1993 roku, razem ze szczypczykami kosmetycznymi. Mają one szerokie szczęki (dług. 32 mm, szer. u podstawy 10 mm, u nasady 5 mm), słabo profilowany płaski trzon o trójkątnym przekroju (4×1,5 mm) i masywne uszko; ich długość wynosi 66 mm (Ryc. 1:a). Łyżeczka kosmetyczna ma długość 51 mm, a jej pięcioboczny w przekroju trzon o długości 25 mm wyprowadzony został z szerokiej, prostokątnej nasady zwężającej się ku trzpieniowi o podniesionych brzegach (14×25 mm), obejmujących (niezachowany) rzemień szerokości 13–12 mm, grubości ok. 2 mm, do którego mocowany był za pomocą dwóch nitów (Ryc. 1:b). Zgodnie z informacją odkrywcę przedmioty znalezione zostały *dosłownie razem*, na południowym skłonie ostańca lessowego w strefie przejściowej między stanowiskami 1C (cementarzysko grupy

¹ Niepełnej próby podsumowania tego zagadnienia dokonała MAGDALENA CYBULSKA (2010).

Ryc. 1. Znaleziska z miejscowości Gródek (nad Bugiem), stan. 1C/1D, pow. hrubieszowski. Rys.: A. Kokowski

Fig. 1. Finds from Gródek (on-the-Bug), site 1C/1D, Hrubieszów County. Drawing: A. Kokowski

Ryc. 2. Lokalizacja znalezisk łyżeczki i szczypczyków z Gródka (nad Bugiem), stan. 1C/1D. Cmentarzysko grupy masłomęckiej zaznaczono na żółto, osadę na zielono. Grafika: A. Kokowski

Fig. 2. Findspot of cosmetic spoon and tweezers at Gródek (on-the-Bug), site 1C/1D. Cemetery of the Masłomęcz Group is marked in yellow, settlement is marked in green.

Graphics: A. Kokowski

masłomęckiej) i 1D (osada) w Gródku nad Bugiem (Ryc. 2). W części wyniesienia wskazanym przez Piotra Kanię natrafiono ostatnio na groby z późnej starożytności, co *de facto* wskazuje na kontynuację nekropoli ze stanowiska 1C w kierunku południowym². Nie można więc wykluczyć, że obydwa przedmioty pochodzą ze zniszczonego grobu. Niestety, oba zabytki pozostały w rękach prywatnych³.

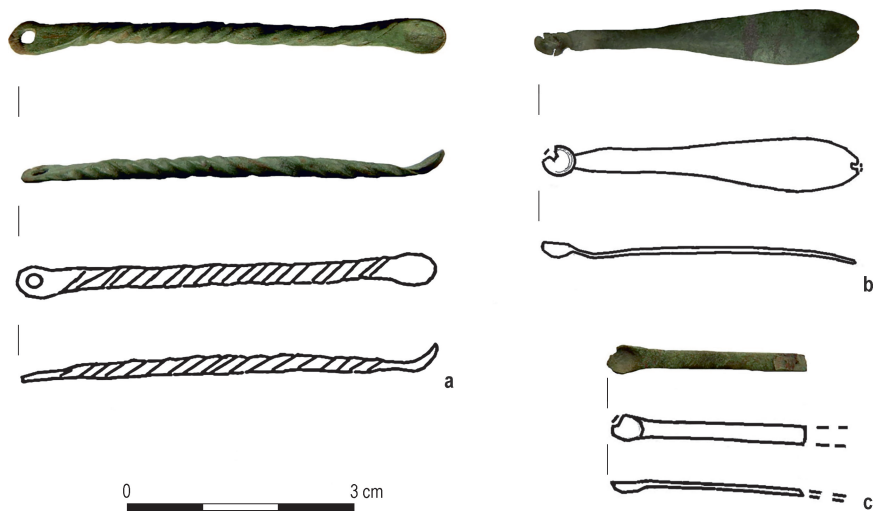
Pierwsza z łyżeczek kosmetycznych odkrytych w Opatowie została znaleziona we wrześniu 2021 roku, w trakcie poszukiwań prowadzonych z użyciem wykrywacza metali przez członków Stowarzyszenia „Wspólne Dziedzictwo” z Opatowa, na działce 1445/3 w tej miejscowości. Jest to łyżeczka z tordowanym trzonem, zaopatrzoną w uszko do zawieszenia na kółku; jej długość wynosi 59 mm, średnica trzonu 2,45 mm, szerokość uszka 4,5 mm, średnica otworka 1,8 mm, szerokość „czepaka” łyżeczki 4,9 mm a jego długość 6 mm (Ryc. 3:a). łyżeczka została wykonana z kawałka drutu ze stopu miedzi, złożonego na pół (bądź z dwóch odcinków drutu jednakowej długości), następnie skutego (sklepanego) i skręconego kilkakrotnie, po czym końce nadtopiono i rozklepiano formując z jednej strony „czepak”, z drugiej zaś owalne, płaskie uszko. W sierpniu 2022 roku, na tej samej działce w Opatowie, znaleziono dwie kolejne łyżeczki ze stopu miedzi. Pierwsza z nich (Ryc. 3:b) ma koniec uformowany w miseczkowaty, półkolisty „czepak”. Płaski uchwyt rozszerza się, poczynając od tej miseczki, a w jego owalnym, uszkodzonym zakończeniu znajduje się otworek służący do zawieszania. Długość łyżeczki wynosi 52 mm, średnica miseczki 6 mm, jej głębokość 2 mm, największa szerokość uchwytu 8 mm; grubość trzonu waha się od 0,5–1 mm, średnica otworka 1 mm. Druga łyżeczka (Ryc. 3:c), zachowana fragmentarycznie, ma wąski, płaski trzon o szerokości 2,5–3 mm i grubości 0,8 mm, zakończony płaską miseczką o wymiarach 3×4 mm; całkowita długość fragmentu łyżeczki wynosi 22 mm.

Wszystkie trzy łyżeczki⁴ znaleziono na południowo-zachodnim stoku rozległego wzniesienia po północnej stronie rzeki Opatówki (Ryc. 4), w lokalnej tradycji zwanego Żmigrodem. W ewidencji stanowisk archeologicznych jest ono oznaczone jako Opatów stan. 5, z osadami z neolitu, epoki brązu i z wczesnego średniowiecza (koniec X–XIII wiek). Dotychczas na tym terenie nie odnotowano żadnych materiałów z okresu rzymskiego.

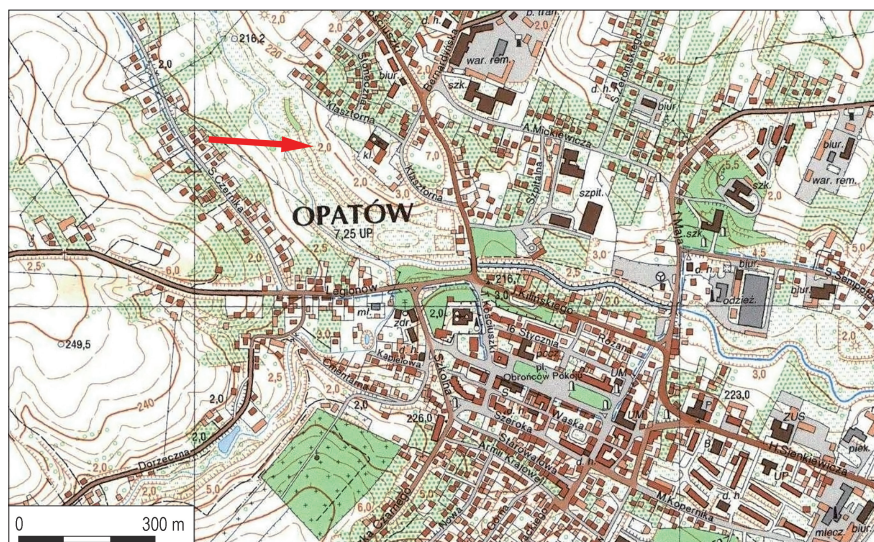
² B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, A. HYRCHAŁA, B. BARTECKI 2021.

³ Zabytki zostały zadokumentowane w trakcie prac terenowych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie i miały zostać przekazane do Muzeum im. Stanisława Staszica w Hrubieszowie lub Muzeum Zamojskiego w Zamościu. Obecne miejsce ich przechowywania jest nieznane.

⁴ Obecnie w zbiorach Muzeum Zamkowego w Sandomierzu.

Ryc. 3. Łyzeczki kosmetyczne z Opatowa, stan. 5, pow. loco. Rys. i fot.: M. Florek
Fig. 3. Cosmetic spoons from Opatów, site 5, Opatów County. Drawing & photo: M. Florek

Ryc. 4. Lokalizacja znalezisk z Opatowa, stan. 5. Grafika: M. Florek
Fig. 4. Findspot of cosmetic spoons from Opatów, site 5. Graphics: M. Florek

Natomiast w 2019 roku, w odległości ok. 150–200 m na północ od miejsca znalezienia pierwszej łyżeczki, odkryto celtycki stater typu krakowskiego⁵.

W analizie przedstawionych znalezisk pominiemy opisane wyżej szczypczyki kosmetyczne z Gródka nad Bugiem, gdyż obok listy wykonanej ostatnio przez Magdalenę Mączyńską⁶ w druku znajduje się najnowsze zestawienie takich przyborów z obszaru kultur kręgu gockiego, z pełną analizą rozprzestrzenienia i funkcji poszczególnych wariantów⁷.

Na łyżeczki kosmetyczne zwracano uwagę w literaturze przedmiotu już kilkakrotnie. Analizując ich występo-

wanie koncentrowano się zazwyczaj na wybranych obszarach *Barbaricum*. Najpełniejszą jak dotąd listę znalezisk ogłosił Per Ethelberg⁸, niemniej wzmianki na ich temat znalazły się również, na przykład, w opracowaniu znaleziska gromadnego z Łubiany, zdeponowanego na terytorium kultury wielbarskiej w późnym okresie rzymskim⁹. Czyniono to też przy okazji prezentacji militarnych znalezisk wotywnych z bagna Nydam na Fionii (Dania)¹⁰, czy cmentarzysk z północnych Niemiec, gdzie odnotowywano je relatywnie często¹¹. Wszędzie konstatowano bardzo małą liczbę takich znalezisk.

⁵ P. ETHELBERG ET ALII 2000, 87–88.

⁶ M. MĄCZYŃSKA 2011, 126–127.

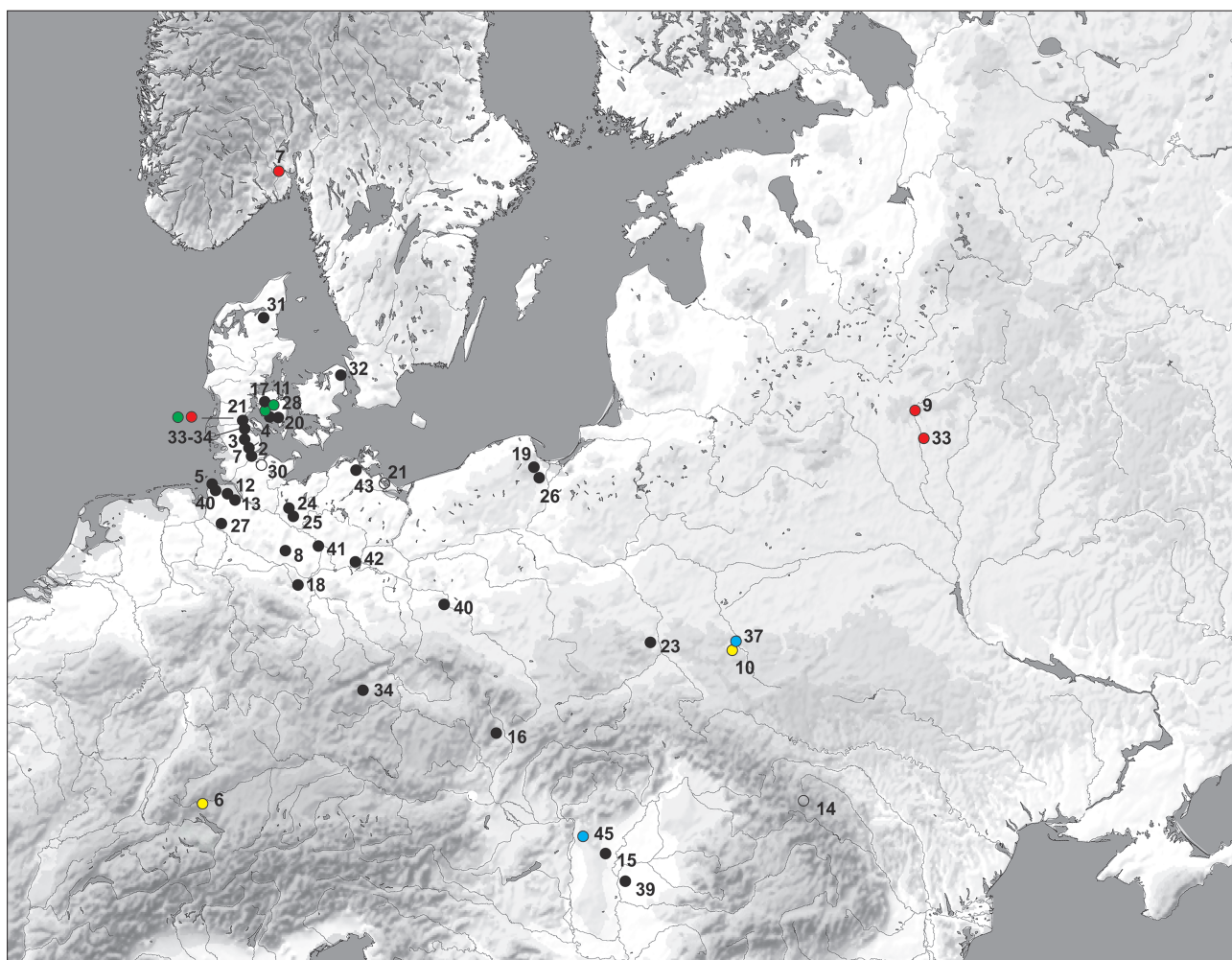
⁷ G. BEMMANN, J. BEMMANN 1998a, 31; A. RAU 2010a, 434.

⁸ Np. M.-J. BODE 1998, 99.

⁵ T. BOCHNAK 2020.

⁶ M. MĄCZYŃSKA 2011, 126–27.

⁷ A. KOKOWSKI, w druku.

Ryc. 5. Rozprzestrzenienie znalezisk łyżeczek kosmetycznych: podtyp A1 (czarny), podtyp A2 (zielony), podtyp A3 (niebieski), typ B (czerwony), typ C (żółty), typ nieokreślony (szary). Grafika: A. Kokowski

Fig. 5. Distribution of cosmetic spoons: subtype A1 (black), subtype A2 (green), subtype A3 (blue), type B (red), type C (yellow), type undetermined (grey). Graphics: A. Kokowski

Jak niejednoznaczna jest identyfikacja łyżeczek kosmetycznych służących higienie ucha, świadczy publikacja Eduarda Droberjara. Autor ten opracował encyklopedię archeologii okresu rzymskiego i wędrowek ludów dla obszaru Czech i Moraw, w której zawarł również hasło „łyżka”¹². Rozwijając temat, zwrócił uwagę na miniaturki łyżeczek, którym słusznie przypisał funkcję kosmetyczną. Jednak nie wszystkie wymienione przez niego egzemplarze są łyżeczkami kosmetycznymi o funkcji, jaka interesuje nas w tym opracowaniu. O ile dwa znaleziska z cmentarzyska Kostelec na Hané na Morawach nie budzą wątpliwości¹³, o tyle inne z wymienionej listy już tak. Przedmiot o długości 63 mm odkryty w morawskich Mikulčicach to najprawdopodobniej importowany, prowincjonalnorzymski instrument medyczny (w rodzaju

cyathiscomela) łączący funkcję sondy i łyżeczki¹⁴. Oczywiście, można się nim było posłużyć także do higieny ucha. W odniesieniu do łyżeczki wymienionej jako pochodząca z Mušova, także na Morawach, nie znaleźliśmy odpowiednika wśród wydobytych tam zabytków. Może autor miał na myśli łyżeczkę z okrągłą miską i długim prostym trzonem (G 4) – jednak jej średnica (29 mm) wyklucza użycie do higieny ucha¹⁵. Drugi z ewentualnych przedmiotów to zakończona długą łyżeczką sonda (G 5)¹⁶, która się jednak do kosmetyki ucha nie nadaje. W końcu przywołane przez Droberjara znalezisko z grobu ciałopalnego 66 w miejscowości Pňov w środkowych Czechach to w rzeczywistości pinceta, której jedno ramię

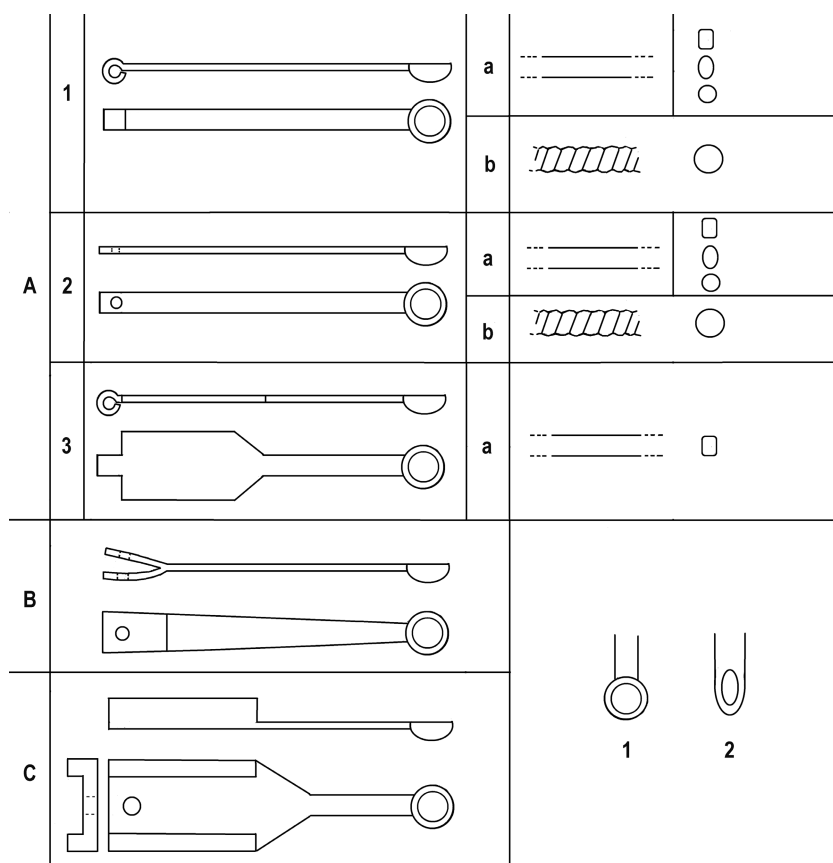
¹² E. DROBERJAR 2002, 166.

¹³ J. ZEMAN 1961, ryc. 6Ea, 73Ba.

¹⁴ E. DROBERJAR 1997, 295 nr 43, ryc. 5:2.

¹⁵ E. KÜNZL, S. KÜNZL 2002, 589.

¹⁶ E. KÜNZL 2002; E. KÜNZL, S. KÜNZL 2002, 590.

Ryc. 6. Schemat podziału typologicznego łyżeczek kosmetycznych. Rys.: M. Florek
Fig. 6. Diagram of the typological division of cosmetic spoons. Drawing: M. Florek

ma na końcu miseczkowate zagłębienie¹⁷. Trudno nam sobie wyobrazić, by taki przedmiot można było wprowadzić do kanału usznego.

Przystępując do analizy nowoodkrytych łyżeczek kosmetycznych postanowiliśmy przyrzeć się ich zróżnicowaniu morfologicznemu oraz chronologii w porównaniu z podobnymi znaleziskami z obszaru *Barbaricum* oraz późniejszych kontekstów germańskich.

Zestawiliśmy informacje o takich przedmiotach pochodzących z 45 stanowisk, na których odnotowano 79 egzemplarzy (Ryc. 5). Wątpliwości co do interpretacji mamy w odniesieniu do łyżeczki z cmentarzyska kultury Sântana de Mureș z Izvoare w Rumunii. Autor opracowania określa co prawda jej funkcję jako przybór do kosmetyki ucha, ale naszym zdaniem zbyt duża średnica samej miseczki łyżki interpretację taką podważa. Umieściliśmy ją w zestawieniu kierując się użytym w publikacji do jej opisu łacińskim terminem – *auriscalpium*¹⁸. Wątpliwości mamy również do znalezisk z grobów z miejscowości Schmalstede w północnych Niemczech – ich interpre-

tacja jako łyżeczek, być może z racji stanu zachowania, wydaje się być co najmniej wątpliwa¹⁹.

Zestawione przez nas łyżeczki mają zróżnicowaną formę. Z uwagi na sposób noszenia i mocowania, łyżeczki kosmetyczne reprezentują trzy typy: A – na zakończeniu trzonu uszko do zawieszania; B – na zakończeniu trzonu rozwidlenie do zamocowania do rzemienia; C – z uformowaną częścią mocującą umożliwiającą nałożenie na ramię (Ryc. 6). W ramach typu A wydzielić można trzy podtypy: 1 – z uszkiem klasycznym (zagięty i najczęściej rozklepany koniec trzonu); 2 – z uszkiem z drutu przeprowadzonego przez otwór wykonany w szczytowej partii trzonu; 3 – z wyraźnym, płaskim rozszerzeniem części trzonu przy uszku. W odniesieniu do wszystkich znalezisk typu A, do których należy zaliczyć pierwszą i prawdopodobnie trzecią z łyżeczek z Opatowa, można jeszcze wyróżnić warianty: z trzonem gładkim (a), w przekroju poprzecznym prostokątnym bądź w różnym stopniu zaokrąglonym, lub trzonem skręconym wzdłuż osi (b), oraz z „czerpakiem” w formie wyodrębnionej, okrągłej lub owalnej miseczki (1) bądź markującym ją zagłębieniem znajdującym się na końcu trzonu (2).

¹⁷ A. RYBOVÁ 1970, 65, tabl. XXV:8.

¹⁸ R. VULPE 1957, 310.

¹⁹ Por. Lista, nr 30.

Ryc. 7. Łyzeczka kosmetyczna ze Strzyżowa, pow. hrubieszowski. Fot.: A. Kokowski

Fig. 7. Cosmetic spoon from Strzyżów, Hrubieszów County. Photo: A. Kokowski

Wielokrotne skręcanie trzonu wzdłuż osi (tordowanie), tak jak w wypadku zabytku z Opatowa, jest rzadko spotykane. Znamy zaledwie sześć podobnych egzemplarzy: Bordesholm, grób 1764, Issendorf, grób 3527, Kiskundorozsma „Kenyérvárodomb”, Quelkhorn, Sörup I, grób 258 i Süderbarup, grób 1146 (patrz Lista). Tak więc większość analogii pochodzi z północnego *Barbaricum*. Ewentualnym kolejnym, aczkolwiek dyskusyjnym znaleziskiem jest mały fragment z grobu 228b z cmentarzyska w Schmalstede opisany przez Martinę-Johannę Bode jako mogący być trzonem łyżeczki kosmetycznej²⁰. Słabe wyodrębnienie miseczki przyboru obserwujemy natomiast u większości łyżeczek z Nydam.

Druga z opisanych łyżeczek z Opatowa to forma wyjątkowa, niemieszcząca się w naszej klasyfikacji. Znaleźliśmy dla niej jedną, prawdopodobną analogię – w Gamsen (kanton Valais, Szwajcaria)²¹, co z dużą dozą ostrożności pozwala dopuścić możliwość, że jest ona importem prowincjonalnorzymskim.

Łyzeczki kosmetyczne typu A są zdecydowanie najpopularniejsze – odnotowaliśmy 69 egzemplarzy (lub – uwzględniając okazy wątpliwe – 73), przy czym dominuje podtyp A1 – któremu odpowiada pierwsza z łyżeczek z Opatowa. Pozostałe podtypy można uznać za unikatowe.

Interesujący jest podtyp A2. Reprezentująca go łyżeczka kosmetyczna z inhumacyjnego grobu grupy masłomę-

ckiej odkrytego w Strzyżowie, pow. hrubieszowski, ma w górnej partii sercowatą płytkę powstałą z rozklepania trzonu (Ryc. 7)²². Podobne znalezisko pochodzi z datowanego na lata 380–400 po Chr. germańskiego grobu z miejscowości Zaggyvárékas na Węgrzech, tu jednak płytkę ma regularnie prostokątny kształt²³.

Podtyp B – łyżeczki zaopatrzone na zakończeniu trzonu w rozwidlenie do zamocowania na rzemieniu – jest znacznie rzadszy. Przykładami służą znaleziska z Efteløt w Norwegii²⁴ i jeden egzemplarz z badań Conrada Engelhardta bagiennego stanowiska ofiarnego w Nydam²⁵. Dwa dalsze przykłady podobnie uformowanych łyżeczek pochodzą ze stanowisk ze wschodniej części Europy: Gorodišče (nad górnym Donem) i Slobodka (między Oką a Desną)²⁶. Pierwszą z nich wykonano z żelaza, a drugą z brązu.

Egzemplarze z rozdwojonym końcem, mocowane do rzemienia, wymagają dygresji, gdyż niekiedy interpretuje się je jako metalowe zakończenia pasa. Analizując zakończenia pasów z terytorium kultury przeworskiej Renata Madyda-Legutko wydzieliła grupę znalezisk zakończonych łyżeczką, opisaną jako typ 8. grupy III²⁷. Wskazała również podobne przedmioty na obszarze *Barbaricum* w odpowiednim zestawieniu zilustrowanym mapą²⁸. Pomimo formalnego podobieństwa do interesujących nas łyżeczek kosmetycznych mocowanych do rzemienia, należy zwrócić uwagę, że większość ze zgromadzonych przez autorkę egzemplarzy zakończonych jest miseczką o średnicy przekraczającej 10 mm, najczęściej mających ok. 15 mm, co praktycznie nie pozwala na wprowadzenie ich do kanału usznego. Należy więc postawić pytanie, czy nie służyły one, na przykład, do dawkowania jakiejś używki, którą posługiwano się w starożytności. Nieomal wszystkie okucia pasa tego typu pochodzą z inwentarzy męskich²⁹. O znacznej popularności elementów miseczkowatych wśród okuć wieńczących pas (*de facto* grupa J.III Raddatz)³⁰ świadczy znalezisko bagienne z Illerup Ådal, gdzie „miseczką”, zazwyczaj o średnicy przekraczającej 10 mm, zakończone są 62 różne okucia³¹. Nie

²² A. ZAKOŚCIELNA, J. GURBA 1997, ryc. 4:e.

²³ A.H. VADAY 1975, tabl. 25:5.

²⁴ O. RYGH 1885, 7 nr 164, ryc. 164.

²⁵ G. BEMMANN, J. BEMMANN 1998b, 31, tabl. 10:180.

²⁶ I. GAVRITUHIN, A. VORONCOV 2018, 611, 613.

²⁷ R. MADYDA-LEGUTKO 2011, 66–69.

²⁸ R. MADYDA-LEGUTKO 2011, 148–150, 292, mapa 16.

²⁹ A. JAROSZ-WILKOŁAZKA, A. KOKOWSKI, A. RYSIAK, w druku.

³⁰ K. RADDATZ 1957; patrz też C. VON CARNAP-BORNHEIM 2002, 201–204; J. SCHUSTER 2018, 72–74, ryc. 41.

³¹ J. ILKJÆR 1993a, ryc. 51:VZQ.XPT, 52, 53:MMD, 58, 59, 63:XHI.XPT.XHS. MMD.HFH.RGS.XHH.KAA; J. ILKJÆR 1993b, tabl. 108:AV.GPG.HFH.IPK. MMD.POB.SZZ.VRH.VZQ.XHK.XHS.HPT.YNG.AARC, 109 – cztery górne rzędy, 110:KAA.XHH.AAUG.

²⁰ M.-J. BODE 1998, 99.

²¹ O. PACCOLAT ET ALII 2019, 492 nr 884, tabl. 50:884.

odnotowano natomiast w tym depozycie ani jednej łyżeczki kosmetycznej.

Podtyp C – z uformowaną częścią mocującą umożliwiającą nałożenie na ramię – reprezentuje znalezisko z Gródka nad Bugiem, które mocowane było do szerokiego rzemienia, obejmując również jego brzegi. Jedyną analogię dla tego zabytku znamy z alamańskiego grobu 2 z Dürbheim, datowanego już na czasy około roku 700 po Chr.³²

Łyzeczki kosmetyczne najczęściej rejestrowane są w parze z nałożonymi na wspólne kółko szczypczykami kosmetycznymi. Można więc sądzić, że odnotowywane w grobach samych łyżeczek mogą nosić znamię zjawiska *pars pro toto*, kiedy to, z różnych względów, dokonywano wyboru pomiędzy szczypczykami a łyżeczką. Sporadycznie występują one w większym zestawie, z pincetą i szpikulcem (sondą), czego przykładem może być znalezisko z późnosarmackiego grobu w Kiskundorozsma „Kenyérváródomb” na Węgrzech³³.

Interesująco przedstawia się kwestia surowców wybieranych do wykonania łyżeczek kosmetycznych. Najliczniejsze są egzemplarze wykonane ze stopów miedzi. Zaledwie pięć okazów to łyżeczki srebrne (Dürbheim, Emersleben, Pruszcz Gdański i wspomniane wyżej Kiskundorozsma „Kenyérváródomb” – patrz Lista); jeden srebrny, połączony egzemplarz pochodzi z grobu grupy masłomęckiej ze Strzyżowa, a jedyny wykonany ze złota – z książęcego grobu kultury przeworskiej z Wrocławia-Zakrzowa. Tylko trzy łyżeczki zostały wykonane z żelaza. Odnotowano je w grobie 509 z cmentarzyska z Bordesholm, na grodzisku w miejscowości Gorodišče i w grobie 390 z Kostelca na Hané.

Można natomiast stwierdzić, że zebrane przez nas łyżeczki kosmetyczne mają zbliżoną długość (Lista), mieszczącą się najczęściej w przedziałach 6–7 cm (22 egzemplarze) oraz 5–6 cm (18 egzemplarze). Takie rozmiary dyktowała funkcjonalność przyboru.

Jedno znalezisko, z alamańskiego grobu ze Scheitheim „Hebsack”, ma długi, mierzący ok. 12 cm trzon, zakończony szpikulcem. Oznacza to, że był to najpewniej przybór wielofunkcyjny³⁴, ale też noszony musiał być w jakimś osobnym pojemniku lub przyborniku. Przypomina on łyżeczki kosmetyczne z *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, dawnej stolicy prowincji Dacia, które – tak jak przywołany zabytek – mierzą ok. 12 cm i opisywane są wprost jako sondy, z interpretacją zastoso-

wania jako instrumentów medycznych³⁵. Podobnie długi egzemplarz wykonany ze srebra odnotowano w gepidzkim grobie z Bácsodas w Wojwodinie, który datowany jest już na piąte stulecie po Chr.³⁶

Interesujące są spostrzeżenia natury chronologicznej. Wydaje się, że będące przedmiotem naszej uwagi łyżeczki pojawiły się w użyciu na terenie *Barbaricum* już w fazie B₂, na co wskazują dwa okazy z grobów cmentarzyska Sörup II. Natomiast ich największa popularność przypada już na fazy C₂–C₃ (Ryc. 8).

Geografia występowania interesujących nas znalezisk wskazuje na ich największą popularność w strefie określonej wokół Szlezewiku-Holsztynu z duńskimi wyspami Fionią i Zelandią (Ryc. 5). Trudno wytłumaczyć taki obraz. Może on wynikać, na przykład, z odmienności rytuałów pogrzebowych, w tym przypadku akceptacji, lub jej braku, składania przedmiotów toaletowych w grobie. To interesująca kwestia, gdyż towarzyszące zazwyczaj łyżeczkom szczypczyki kosmetyczne mają szeroki i bardziej równomierny zasięg występowania. Tylko w kręgu kultur gockich odnotowano je na 38 cmentarzyskach, wprawdzie najczęściej jako pojedyncze znaleziska na poszczególnych obiektach, ale na przykład na nekropoli kultury wielbarskiej w Odrach odkryto je w dziesięciu zespołach grobowych³⁷. Nie można więc odrzucić tezy, że na pozostałych obszarach niż wskazana wyżej koncentracja, higienę ucha prowadzono innymi sposobami.

Intrygująca jest geneza obecności łyżeczek kosmetycznych w środowisku kultur barbarzyńskich. Na terytorium Cesarstwa Rzymskiego pojawiają się one około połowy I wieku po Chr.; występują w zestawach z innymi przybarami, wykonane były też z różnych surowców³⁸. Obecne są tam również w tzw. przybornikach podróżnych, takich jak efektowne znalezisko z grobu 142 w Ventimiglia (Liguria, Włochy)³⁹. Podobieństwo niektórych znalezisk z terenu *Barbaricum* do tych niezaprzeczalnie rzymskich jest uderzające⁴⁰. Przede wszystkim dotyczy to okazów, które mogły być importami rzymskimi. Takim właśnie importem wydaje się być trzecia łyżeczka z Opatowa⁴¹. Niemniej stoimy na stanowisku, że większość zestawionych tutaj znalezisk to wytwory lokalne i nie podejmujemy się próby wskazania ewentualnych importów, ale też uważamy, że rzymska inspiracja dla posługiwania

³² H. STEUER 1997, ryc. 307.

³³ P. HAVASSY 1998, 151 nr 31.

³⁴ Przykładem jest łyżeczka o długim trzonie zakończonym haczykiem, znaleziona w Pötsching (Siebenbrunn-Bach, Burgenland) w Austrii. Mierzy ona 18,2 cm, natomiast jej miseczka ma niespełna 4 mm średnicy (H. NOWAK, H. ROTH 1994, ryc. 559).

³⁵ D. ALICU, V. POPA, E. BOTA 1995, ryc. 24:143–147.

³⁶ D. CSALLÁNY 1961, tabl. CCLXXIV:8.

³⁷ A. KOKOWSKI, w druku, lista 8, mapa 6.

³⁸ E. RIHA 1986, 26–27.

³⁹ M. MARTIN 1976, ryc. 2.

⁴⁰ Np. U. WELLER, H. KAISER, R. HEYNOWSKI 2016, 16–17.

⁴¹ Lavinia Grumeza, autorka korpusu importów rzymskich dla obszaru powiatu Arad w Rumunii, włączyła podobne znaleziska do kategorii importów (L. GRUMEZA 2019, 84).

Typ/ podtyp	Nr	200		260		300		350		375		400–700 po Chr.	
		B2	C1a	C1b	C2a	C2b	C3	C3/D1	D				
A1	36a	■											
	36b	■ ■ ■											
	32			■									
	2a			■	■								
	8			■	■								
	18			■	■								
	38a			■	■								
	23				■ ■ ■								
	2c				■	■							
	3b				■	■							
	20				■	■							
	38b				■	■							
	38c				■	■							
	2b				■ ■ ■ ■ ■								
	2f				■ ■ ■ ■ ■								
	2g				■ ■ ■ ■ ■								
	16a				■ ■ ■ ■ ■								
	16b				■ ■ ■ ■ ■								
	40a					■	■						
	40b					■	■						
	2j					■	■	■					
	2k					■ ■ ■ ■ ■							
	3c					■	■	■					
	4					■	■	■					
	5					■	■	■					
	26					■	■	■					
	35					■	■	■					
	44					■	■	■					
	2d					■ ■ ■ ■ ■							
	17					■ ■ ■ ■ ■							
	34					■	■	■					
	14								■	■			
	2m								■ ■ ■ ■ ■				
	31a								■	■			
	31b								■	■			
	39							■	■				
	1									■	■		
	41		■	■	■	■	■	■	■	■	■		
	29									■	■		
	22				■	■	■	■	■	■	■	■	■
	13a							■	■	■			
	13b										■	■	
	13c											■	■
	13d												■
A2	11			■									
	28				■	■							
A3	37				■	■							
	45									■	■		

Typ/ podtyp	Nr	200		260		300		350		375		400–700 po Chr.	
		B2	C1a	C1b	C2a	C2b	C3	C3/D1	D				
B	7												
	9												
	22												
	33												
C	10												
	6												

Ryc. 8. Chronologia łyżeczek kosmetycznych. Numery odpowiadają numerom na Liście; linia przerywana – datowanie niepewne

Fig. 8. Chronology of the cosmetic spoons. Numbers correspond to the List; dashed line – uncertain dating

się takim przyborem kosmetycznym jest jak najbardziej dopuszczalna.

Kwestie związane z higieną i zabiegami kosmetycznymi społeczności barbarzyńskiej Europy stoją wyraźnie na marginesie zainteresowań badaczy okresu rzymskiego. W literaturze obecne są liczne opracowania dotyczące różnych kategorii przedmiotów mogących świadczyć o dbałości w tym zakresie. Najwięcej prac poświęcono grzebieniom, także w aspekcie klasyfikacji typologicznych, jednak tylko w odniesieniu do znalezisk z terenu gockiej grupy masłomęckiej postawiono tezę, że egzemplarze z gęstymi zębami mogły służyć usuwaniu pasożytów głowy⁴². Z tego samego obszaru pochodzą substancje zapachowe, zidentyfikowane w brązowych wisiorach wiaderkowatych z grobu 64 z Gródka nad Bugiem, stan. 1C⁴³.

Mamy nadzieję, że nasz przyczynek zainspiruje szersze badania tego interesującego zagadnienia.

Prof. dr hab. Andrzej Kokowski
Instytut Archeologii,
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Plac Marii Curie-Skłodowskiej 4A
PL 20-031 Lublin
berig1@gazeta.pl
<https://orcid.org/0000-0001-7275-4395>

Dr hab. Marek Florek
Instytut Archeologii,
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Plac Marii Curie-Skłodowskiej 4A
PL 20-031 Lublin
gflorek@wp.pl
<https://orcid.org/0000-0002-9917-710X>

Received: 27.06.2023 / Revised: 11.08.2023 / Accepted: 18.12.2023

⁴² A. KOKOWSKI 1995a, 73–75; 1995b; 2007, 122.

⁴³ A. KOKOWSKI 1993, ryc. 125:a–d; 1995c; 2014, 76–77.

LISTA ANALIZOWANYCH ZNALEZISK:

1. **Bácsodas** (Karavukovo/Kapavukovo), Vojvodina (SRB)
Grób: typ A, srebro, dług. 127 mm, z pincetą na kółku, IV/V w.
po Chr. (D. CSÁLLANY 1961, 230, tabl. CCLXXIV:8).

2. **Bordesholm**, Kr. Rendsburg-Eckernförde, Schleswig-Holstein (D)

13 łyżeczek podtypu A1, większość ze stopu miedzi: a. Grób 3: dług. ok. 60 mm, z pincetą, faza C_{1b}/C₂ (A. GENRICH 1954, tabl. 3:a; P. ETHELBERG ET ALII 2000, 88); b. Grób 87: dług. 44 mm, z pincetą na kółku, faza C₂ (?); c. Grób 509: żelazna, dług. 40 mm, z pincetą, faza C₂; d. Grób 908: uszkodzona, dług. ok. 60 mm, umocowana z pincetą na prostym sztyfcie, faza C₃ (?); e. Grób 1503: uszkodzona, zach. dług. 64 mm, z pincetą, niedatowana; f. Grób 1764: z tordowanym trzonem, dług. 52 mm, faza C₂ (?); g. Grób 2227: dług. 70, z pincetą na kółku, faza C₂ (?); h. Grób 2483: dług. 65 mm, z pincetą na kółku, niedatowana; i. Grób 2710: zach. dług. 55 mm, niedatowana; j. Grób 2888: bogato zdobiona, zach. dług. 70 mm, z pincetą na kółku, faza C₃ (?); k. Grób 3448: bogato zdobiona, o płaskim trzonie, dług. 85 mm, z pincetą na kółku z zapłotem ósemkowym, faza C₃ (?); l. Grób K.S. 10507: miniaturowa, dług. 34 mm, z pincetą na kółku, niedatowana; m. 37/8: dług. 67 mm, z pincetą na kółku, faza D (?) (H.E. SAGGAU 1981, 5, 23, 40, 62, 74, 139, tabl. 9/87:a, 31/509:a, 55/908:a, 70/1503:a, 85/1764:b, 103/2277:a, 107/2483:a, 110/2710:a, 114/2888:a, 122/3448:b, 164/K.S.10507:c, 170/37/8; M.-J. BODE 1998, 99).

3. **Borgstedt**, Kr. Rendsburg-Eckernförde, Schleswig-Holstein (D)

Trzy łyżeczki: a. Grób 96 (1): P. Ethelberg podaje, że w zespole (późny? okres rzymski) była łyżeczka z pincetą ze stopu miedzi (P. ETHELBERG ET ALII 2000, 88) – w publikacji źródłowej takiej informacji brak; b. Grób 156: podtyp A1 (identyfikacja niepewna), uszkodzona, stop miedzi, zach. dług. ok. 66 mm, z pincetą, faza C₂ (A. GENRICH 1954, tabl. 8:f; P. ETHELBERG ET ALII 2000, 88); c. Grób 181: podtyp A1, stop miedzi, zach. dług. 60 mm, z pincetą, faza C₃ (A. GENRICH 1954, tabl. 5:a,b; P. ETHELBERG ET ALII 2000, 88).

4. Bøttekildegård (Næstved), Sjælland (DK)

Grób A: podtyp A1, brak danych metrycznych, surowiec niezany, faza C₃ (U. LUND-HANSEN 1995, 447; P. ETHELBERG *ET ALII* 2000, 87).

5. Duhnen-Wehrberg (dzisiaj Cuxhaven), Kr. Cuxhaven, Niedersachsen (D)

Grób 81: podtyp A1, stop miedzi, dług. ok. 64 mm, z pincetą, faza C₃ (K. WALLER 1959, tabl. 41:8; P. ETHELBERG *ET ALII* 2000, 88).

6. Dürbheim, Lkr. Tuttlingen, Baden-Württemberg (D)

Grób 2: typ C – srebrne okucie końca pasa z łyżeczką, brak danych metrycznych, ok. 700 r. po Chr. (H. STEUER 1997, ryc. 307).

7. Efteløt, Kongsberg kommune, Buskerud (N)

Grób: typ B, z rozdwojonym końcem trzpienia dla zamocowania rzemienia, stop miedzi, dług. 74 mm, wczesny okres rzymski (O. RYGH 1885, 7 nr 164, ryc. 164).

8. Emersleben (Halberstadt-E.), Lkr. Harz, Sachsen-Anhalt (D)

Grób 1: podtyp A1, srebro, dług. 62 mm, ze srebrną pincetą na kółku, faza C_{1b}/C₂ (T. SCHMIDT 2000, 381, ryc. 183; P. ETHELBERG *ET ALII* 2000, 88).

9. Gorodišče/Городище, raj. Venevskij, obl. Tul'skaja (RUS)
Z grodziska: typ B, żelazo – z rozdwojonym końcem trzpienia, przytwierdzany do pasa, późny okres rzymski (?) (I. GAVRITUHIN, A. VORONCOV 2018, 611 – tam starsza literatura).

10. Gródek (G. nad Bugiem), stan. 1C/1D, pow. hrubieszowski, woj. lubelskie (PL)

Znal. luźne: typ C, stop miedzi, dług. 51 mm, prawdopodobnie z pincetą ze stopu miedzi, późny (?) okres rzymski (Ryc. 1:a).

11. Hågerup, Faaborg-Midtfyn Kommune, Fyn (DK)

Grób: podtyp A2, srebro, dług. 51 mm, z pincetą, stadium C_{1b} (E. ALBRECHTSEN 1968, 123, tabl. 26:e; H.-J. EGGERS 1951, 82 nr 102; U. LUND HANSEN 1987, 425; P. ETHELBERG *ET ALII* 2000, 88).

12. Hemmoor II (Warstade III), Lkr. Cuxhaven, Niedersachsen (D)

Grób 75: podtyp A1, stop miedzi (?), dług. ok. 68 mm, z pincetą ze stopu miedzi, późny (?) okres rzymski (K. WALLER 1959, tabl. 22:75; P. ETHELBERG *ET ALII* 2000, 88).

13. Issendorf (Fleckens Harsefeld-I.), Lkr. Stade, Niedersachsen (D)

Cztery łyżeczki podtypu A1: a. Grób 3183 (1): stop miedzi, dług. 70 mm, z pincetą ze stopu miedzi, późny (?) okres rzymski (H.-J. HÄSSLER 1994, 43; P. ETHELBERG *ET ALII* 2000, 88); b. Grób 3527: srebro, łyżeczka z tordowanym trzonem, dług. 51 mm, w parze z kolcem, V w. po Chr. (H.-J. HÄSSLER 2002, 127, ryc. 3:5); c. Grób 3532: miniatura łyżeczki ze stopu miedzi, na kółku, dług. 37 mm, prawdopodobnie element naszyjnika,

V/VI w. po Chr. (H.-J. HÄSSLER 2002, 151, ryc. 6:7); d. Grób 3546: stop miedzi, dług. 62 mm, ze szpikulcem na kółku z zaplotem ósemkowym, VI w. po Chr. (H.-J. HÄSSLER 2002, 215, ryc. 4:4).

14. Izvoare, jud. Botoșani (RO)

Grób VIII: typ nieokreślony, stop miedzi, trzon prosty, dług. 46 mm, ze szczypczykami (wątpliwe, czy przybór służył do kosmetyki ucha), faza D₁ (R. VULPE 1957, 310 [jako *auriscalpium*], ryc. 331:3).

15. Kiskundorozsma (Szeged-K.), „Kenyérvárodomb”,

Csongrád-Csanád vármegye (HU)

Grób: podtyp A1, srebro, trzon tordowany, dług. 65 mm, w zestawie z pincetą i sondą na wspólnym kółku, V w. po Chr. (P. HAVASSY 1998, 151, ryc. kat. 31)

16. Kostelec na Hané, okr. Prostějov, Olomoucký kraj (CZ)

Dwie łyżeczki: a. Grób 33: podtyp A1, żelazo, dług. 48 mm, wym. miseczki 18×6 mm, z żelazną pincetką (?), C₂ (?) (J. ZEMAN 1961, 24, ryc. 6Ea); b. Grób 390: podtyp A1, stop miedzi, zach. dług. 30 mm, wym. miseczki 8×4,5 mm, C₂ (?) (J. ZEMAN 1961, 155, ryc. 73Ba).

17. Kragehul Mose, Assens Kommune, Fyn (DK)

Znal. wotywne: prosta łyżeczka podtypu A1 ze stopu miedzi z wyodrębnioną miseczką, trzon masywny o okrągłym przekroju, mocowanie utracone, zach. dług. 45 mm, faza C₃ (?) (R.B. IVERSEN 2010, 240 nr C3132, tabl. 82).

18. Leuna, Saalekreis, Sachsen-Anhalt (D)

Grób z 1834 roku: podtyp A1, stop srebra z dużą ilością miedzi, dług. ok. 48 mm, faza C_{1b}/C₂ (W. SCHULZ 1953, 34, tabl. 31:1; H.-J. EGGERS 1951, 134 nr 1535; P. ETHELBERG *ET ALII* 2000, 88).

19. Łubiana, pow. kościerski, woj. pomorskie (PL)

Znal. gromadne: podtyp A1, stop miedzi, dług. 58 mm, późny okres rzymski (M. MAŁCZYŃSKA 2011, 374 nr 889, tabl. 48:TB10).

20. Møllegårdsmarken, Svendborg Kommune, Fyn (DK)

Grób 1755: podtyp A1, stop miedzi, dług. 45 mm, z pincetą, zawieszane na klamercie esowatej, faza C₂ (E. ALBRECHTSEN 1971a, 128; 1971b, tabl. 157:c).

21. Morgenitz (Mellenthin-M.), stan. 3, Lkr. Vorpommern-Greifswald, Mecklenburg-Vorpommern (D)

Znal. luźne: typ A (?), stop miedzi, z utraconym uszkiem, trzon okrągły, zach. dług. 38 mm, okres rzymski (E. SCHANZ 2018, ryc. 144:1).

22. Nydam Mose (Øster Sottrup), Sønderborg Kommune, Jylland (DK)

Siedem łyżeczek ze znaleziska wotywnego: badania Carla Engelhardt: a. Nr 180: podtyp A2, stop miedzi, dług. 54,5 mm, profilowane zakończenie z otworem do zawieszania; b. Nr 182: podtyp A1, stop miedzi, dług. 54,5 mm, płaski trzon zawinięty w uszko, u nasady zdobiony kółkiem; c. Nr 183: podtyp A1,

stop miedzi, z płaskiej taśmy, profilowanej na brzegach, dług. 64,5 mm, na kółku z pincetą; **d.** Nr 184: typ B, stop miedzi, dług. 55,5 mm, trzon płaski, u nasady rozszczepiony do włożenia rzemienia (G. BEMMANN, J. BEMMANN 1998b, 31, tabl. 10: 180.182–184 – wszystkie bez wyodrębnionej łyżeczki; badania późniejsze – (A. RAU 2010b); **e.** Łyzeczka podtypu A1, stop miedzi, dług. 66,5 mm, przekrój trzonu prostokątny, z pincetą (A. RAU 2010b, 109 nr 2, tabl. 44:3); **f.** Łyzeczka podtypu A1, stop miedzi, dług. 49 mm, przekrój trzonu prostokątny, z pincetą (A. RAU 2010b, 109 nr 308, tabl. 44:5); **g.** Łyzeczka podtypu A1, stop miedzi, dług. 61 mm, przekrój trzonu owalny (A. RAU 2010b, 110 nr 12779, tabl. 44:6). Datowanie: III–IV w. po Chr. (najprawdopodobniej stadium C_{2a}).

23. Opatów, stan. 5, pow. loco, woj. świętokrzyskie (PL)

Trzy łyżeczki, znal. luźne: **a.** Podtyp A1, stop miedzi, trzon tordowany, dług. 59 mm (Ryc. 3:a); **b.** Podtyp A1, stop miedzi, trzon płaski, dług. 52 mm (Ryc. 3:c); **c.** Łyzeczka z wydłużonym płaskim trzonem w kształcie wierzbowego liścia, stop miedzi, zach. dług. 22 mm (Ryc. 3:b). Datowanie: C_{2a} (?) .

24. Perðöhl, Kr. Ludwigslust-Parchim, Mecklenburg-Vorpommern (D)

Dwie łyżeczki podtypu A1: **a.** Grób 55: stop miedzi, dług. 53 mm, ze szczypczykami, faza C₂ (?); **b.** Znal. luźne: dług. 58 mm, z pincetą na kółku, niedatowane (E. SCHULDT 1976, tabl. 7:55a, 48:E128, 60:55).

25. Pritzler, Lkr. Ludwigslust-Parchim, Mecklenburg-Vorpommern (D)

Dwie łyżeczki: **a.** Grób 280: podtyp A1, stop miedzi, dług. 51 mm, z pincetą, młodszy (?) okres rzymski; **b.** Grób 494: podtyp A1, stop miedzi, dług. 57 mm, z pincetą, młodszy (?) okres rzymski (E. SCHULDT 1955, 81, 165, 178, ryc. 422, 423).

26. Pruszcz Gdański, stan. 5, pow. gdański, woj. pomorskie (PL)

Grób 17: podtyp A1, srebro, trzon prosty, dług. 47 mm, faza C₃ (M. PIETRZAK 1997, 17 ryc.; M. TUSZYŃSKA 2000, tabl. 3:13c).

27. Quelkhorn, Lkr. Verden, Niedersachsen (D)

Grób (?): podtyp A1, stop miedzi, trzon tordowany, dług. ok. 52 mm, z pincetą, późny (?) okres rzymski (K. WALLER 1959, tabl. 30:76; P. ETHELBERG ET ALII 2000, 88).

28. Sanderumgård, Odense Kommune, Sjælland (DK)

Grób 2: podtyp A2 (?), srebro, dług. 62 mm, z pincetą, faza C₂ (C. ENGELHARDT 1877, ryc. 35; H.-J. EGGERS 1951, 84 nr 143; E. ALBRECHTSEN 1968, 70, tabl. 36:a,b; U. LUND HANSEN 1987, 420).

29. Schleithem „Hebsack“, Kanton Schaffhausen (SUI)

Grób 363: srebro, łyżeczka na długim trzonku zakończonym szpikulcem, ok. 400 r. po Chr. (CH. BÜCKER 1997, 138, ryc. 140).

30. Schmalstede, Kr. Rendsburg-Eckernförde, Schleswig-Holstein (D)

Trzy łyżeczki (zabytki wątpliwe): **a.** Grób 146d: stop miedzi, prawdopodobnie utracona miseczka, dług. 100 mm, faza D; **b.** Grób 266b: fragmenty ze stopu miedzi, późny okres rzymski; **c.** Grób 228b: fragment, stop miedzi, tordowany, późny okres rzymski (M.-J. BODE 1998, 214, 220–221, tabl. 17, 27, 31).

31. Sejlflod, Aalborg Kommune, Himmerland, Jylland (DK)

Dwie łyżeczki: **a.b.** Groby DI i IC: podtyp A1, stop miedzi, wym. nieznane, każda z pincetą, faza D (J. RINGTVED 1986, 162–163).

32. Skovgårde (Udby-S.), Vordingborg Kommune, Sjælland (DK)

Grób 8: podtyp A1, stop miedzi, zach. dług. 39 mm (sądząc po długości pincety – pierwotnie 54 mm), z pincetą, stadium C_{1b} (P. ETHELBERG ET ALII 1991, ryc. 7:3; 2000, ryc. 78, 246 ryc. x883).

33. Slobodka/Слободка, raj. Šadlykinskij, obl. Orlovskaja (RUS)

Grodzisko kultury kołoczyńskiej (typ *Počep*): typ B, stop miedzi, z rozszczepionym trzonem dla zamocowania rzemienia, dług. ok. 60 mm, V w. po Chr. (?) (I. GAVRITUHIN, A. VORONCOV 2018, 613 – tam odniesienia do starszej literatury).

34. Soběsuky, okr. Chomutov, Ústecký kraj (CZ)

Grób z 1986 roku: podtyp A1, stop miedzi, dług. 38 mm, z pincetą na kółku, faza C₃ (J. BLÁŽEK 1995, 147 nr. 14–16, ryc. 10:3).

35. Sörup, stan. I, Kr. Schleswig-Flensburg, Schleswig-Holstein (D)

Grób 258: podtyp A1, stop miedzi, trzon tordowany, dług. 63 mm, z pincetą, faza C₃ (K. RADDATZ 1981, 137, tabl. 42/258:f).

36. Sörup, stan. II, Kr. Schleswig-Flensburg, Schleswig-Holstein (D)

Dwie łyżeczki podtypu A1: **a.** Grób 110: stop miedzi, dług. 55 mm, z pincetą, faza B₂; **b.** Grób 123: stop miedzi, fragment, dług. 30 mm, z pincetą, faza B₂ (?) (K. LAGLER 1989, tabl. 44/110:b, 46/123:c).

37. Strzyżów, stan. 26, pow. hrubieszowski, woj. lubelskie (PL)

Grób: podtyp A3, srebro pozłacane⁴⁴, dług. 70 mm, faza C₂ (Ryc. 7) (A. ZAKOŚCIELNA, J. GURBA 1997, ryc. 4:e; W. KOZAK-ZYCHMAN 1997).

38. Süderbrarup, Kr. Schleswig-Flensburg, Schleswig-Holstein (D)

Trzy łyżeczki podtypu A1: **a.** Grób 1: stop miedzi, dług. ok. 78 mm, z pincetą, faza C_{1b}/C₂ (A. GENRICH 1954, tabl. 26A:2); **b.** Grób 953: stop miedzi, dług. ok. 75 mm, z pincetą, faza C₂; **c.** Grób 1146: stop miedzi, trzon tordowany, dług. ok. 90 mm, faza C₂ (N. BANTELMANN 1988, 158, 168, tabl. 135/953:b, 162/1146:b; 1998, 99; P. ETHELBERG ET ALII 2000, 88).

⁴⁴ Ag 95,50%, Cu 2,39%, Pb 1,09%, Au (na powierzchni) 0,94%.

39. Szentes-Nagyhegy, Csongrád-Csanád vármegye (HU)
Grób: podtyp A1, stop miedzi, dług. 74 mm, w zestawie z łyżeczką-cedzakiem i małym skalpelem, IV/V w. po Chr. (D. CSÁLLÁNY 1961, 54, tabl. XXXVI:3–5).

40. Wanna (Westerwanna), Lkr. Cuxhaven, Niedersachsen (D)

Trzy łyżeczki podtypu A1: **a.** Grób 38: stop miedzi, dług. ok. 40 mm, z pincetą, faza C₂/C₃; **b.** Grób 1413: stop miedzi, dług. ok. 50 mm, z pincetą, faza C₂/C₃; **c.** Grób 1536: stop miedzi, dług. ok. 42 mm, z pincetą, późny (?) okres rzymski (K. ZIMMER-LINNFELD 1960, tabl. 6, 186, 195; P. ETHELBERG ET ALII 2000, 88). Uwaga: P. Ethelberg podaje, że łyżeczka z pincetą była też w grobie 249 (P. ETHELBERG ET ALII 2000, 88) – w rzeczywistości są to dwa klucze (por. K. ZIMMER-LINNFELD 1960, tabl. 34).

41. Weißenfels, Burgenlandkreis, Sachsen-Anhalt (D)

Grób: podtyp A1, srebro, dług. 48 mm, III/IV w. po Chr. (G. BEHM-BLANCKE 1973, 338, ryc. 17).

42. Werdershausen (Gröbzig-W.), Lkr. Anhalt-Bitterfeld, Sachsen-Anhalt (D)

Grób 1: podtyp A1, stop miedzi, dług. ok. 50 mm, faza C₃ (B. SCHMIDT, J. BEMMANN 2008, 126, tabl. 173/121/1: 2).

43. Wilmshagen, Lkr. Vorpommern-Rügen, Mecklenburg-Vorpommern (D)

Grób 9: fragment łyżeczki najpewniej podtypu A1, surowiec nieokreślony, zach. dług. 60 mm, młodszy okres rzymski (H. SCHACH-DÖRGES 1970, 250 nr 231, tabl. 63:2; P. ETHELBERG ET ALII 2000, 88).

44. Wrocław-Zakrzów (*Sackrau*), woj. dolnośląskie (PL)

Grób I: podtyp A1, złoto, dług. 50 mm, z pincetą, faza C₃ (W. GREMPER 1888, 13, tabl. 5:17; P. ETHELBERG ET ALII 2000, 88).

45. Zagyvarékas, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye (HU)

Grób: podtyp A3, srebro, dług. 66 mm, z pincetą na kółku, 380–400 r. po Chr. (A.H. VADAY 1975, 83, tabl. 25:5).

BIBLIOGRAFIA

ALBRECHTSEN E. 1968: *Fynske Jernaldergrave, III: Yngre romersk jernalder*, Fynske Studier VII, Odense [Munksgaard].

ALBRECHTSEN E. 1971a: *Fynske Jernaldergrave, IV: Gravpladsen på Møllegårdsmarken ved Broholm. 1. Tekst*, Fynske Studier IX, Odense [Munksgaard].

ALBRECHTSEN E. 1971b: *Fynske Jernaldergrave, IV: Gravpladsen på Møllegårdsmarken ved Broholm. 2. Tavler*, Fynske Studier IX, Odense [Munksgaard].

ALICU D., POPA V., BOTA E. 1995: *Cercetări arheologice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Campania 1994*, „Acta Musei Napocensis” 32, 665–719.

BANTEMANN N. 1988: *Süderbrarup. Ein Gräberfeld der römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Angeln. I. Archäologische Untersuchungen*, Offa-Bücher 63, Neumünster [Wachholz].

BEHM-BLANCKE G. 1973: *Gesellschaft und Kunst der Germanen. Die Thüringen und ihre Welt*, Dresden [Verlag der Kunst].

BEMMANN G., BEMMANN J. 1998a: *Der Opferplatz von Nydam. Die Funde aus den älteren Grabungen: Nydam-I und Nydam-II. 1: Text*, Neumünster [Wachholz].

BEMMANN G., BEMMANN J. 1998b: *Der Opferplatz von Nydam. Die Funde aus den älteren Grabungen: Nydam-I und Nydam-II. 2: Katalog und Tafeln*, Neumünster [Wachholz].

BLÁŽEK J. 1995: *Die jung- und spätkaiserzeitlichen Skelettgräber in Nordwestböhmen*, AFB 37, 139–161.

BOCHNAK T. 2020: *A Celtic Stater of the Krakow Type from the Opatów Area (Opatów County, Świętokrzyskie Voivodeship)*, „Notae Numismaticae – Zapiski Numizmatyczne” XV, 37–47.

160 BODE M.-J. 1998: *Schmalstede. Ein Urnengräberfeld der Kaiser-*

und Völkerwanderungszeit, Offa-Bücher 78, Neumünster [Wachholz].

BÜCKER CH. 1997: *Reibschalen, Gläser und Militärgürtel. Römischer Lebensstil im Freien Germanien*, [w:] K. Fuchs, M. Kempa, R. Redies (red.), *Die Alamannen*, Stuttgart [Theiss], 135–141.

VON CARNAP-BORNHEIM C. 2002: *Der Trachtschmuck, die Gürtel und das Gürtelzubehör (C 1 – C 61)*, [w:] J. Peška, J. Tejral, *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. Teil 1*, Monographien 55/1, Mainz [RGZM], 189–305.

CSALLÁNY D. 1961: *Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubecken (454–568 u.Z.)*, Archaeologia Hungarica NS XXXVIII, Budapest [Ungarischen Akademie der Wissenschaften].

CYBULSKA M. 2010: *Przybory higieniczne używane na ziemiach polskich w pradziejach*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 73, 13–18.

DROBERJAR E. 1997: *Römische Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit*, [w:] F. Daim, L. Poláček (red.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice II*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 7, Brno [Archeologický ústav AV ČR], 277–309.

DROBERJAR E. 2002: *Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě*, Praha [Libri].

EGGERS H.-J. 1951: *Der römische Import im freien Germanien*, Atlas der Urgeschichte 1, Hamburg [Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte].

ENGELHARDT C. 1877: *Skeletgrave paa Sjælland og i det østlige Danmark. En skitse fra den ældre Jernalder*, „Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie” 1877, 347–402.

ETHELBERG P. 1991: *Ein seeländisches Fürstengrab aus dem frü-*

- hen 3. Jahrhundert. Skovgårde Grab 8, „Fundberichte aus Baden-Württemberg” 16, 555–577.
- ETHELBERG P. ET ALII 2000: *Skovgårde. Ein Bestattungsplatz mit reichen Frauengräbern des 3. Jhs. n.Chr. auf Seeland*, Nordiske Fortidsminder B/19, København [Det Kongelige nordiske Oldskriftselskab].
- GAVRITUHIN I., VORONCOV A. 2018: И. Гавритухин, А. Воронцов, Узкие ременные наконечники со щелью для крепления, бытовавшие во 2–3 веках на Востоке Европы, [w:] B. Niezabitowska-Wiśniewska et alii (red.), *Studia Barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznicę urodzin*, tom II, Lublin [Wyd. UMCS], 592–617.
- GENRICH A. 1954: *Formenkreise und Stammesgruppen in Schleswig-Holstein nach geschlossenen Funde des 3. bis 6. Jahrhunderts*, Offa-Bücher 10, Neumünster [Wachholz].
- GREMPLE W. 1888: *Der II. und III. Fund von Sackrau*, Berlin [Hugo Spamer].
- GRUMEZA L. 2019: *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Rumänien 1: Kreis Arad, Cluj-Napoca* [Mega].
- HÄSSLER H.-J. 1994: *Neue Ausgrabungen in Issendorf, Niedersachsen. Ein Beitrag zur Erforschung der Kulturgeschichte des sächsischen Stammes auf dem Kontinent. Informationsschrift zur Ausstellung: vom Tod zum Leben. Die Altsachen von Issendorf im Spiegel ihrer Gräber des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. Schloss Agathenburg 12. März bis 24. April 1994*, Studien zur Sachsenforschung 9, Hannover [Hässler].
- HÄSSLER H.-J. 2002: *Das sächsische Gräberfeld von Issendorf, Landkreis Stade, Niedersachsen. 4: Die Körpergräber*, Studien zu Sachsenforschung 9/4, Oldenburg [Isensee].
- HAVASSY P. 1998: *Katalógus*, [w:] E. Istvánovits et alii (red.), *Jazigok, Roxolánok, Alánok. Szarmaták az Alföldön*, Gyulai Katalógusok 6, Gyula [Erkel Ferenc Múzeum / Móra Ferenc Múzeum], 147–174.
- ILKJÆR J. 1993a: *Illerup Ådal 3. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör. Textband*, Jutland Archaeological Society Publications XXV:3, Højbjerg [Jysk Arkæologisk Selskab].
- ILKJÆR J. 1993b: *Illerup Ådal 4. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör. Tafelband*, Jutland Archaeological Society Publications XXV:4, Højbjerg [Jysk Arkæologisk Selskab].
- IVERSEN R.B. 2010: *Jernaldern i Nordeuropa: Kragehul Mose – ein Kriegsbeuteopfer auf Südwestfünen*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 73, Højbjerg [Jysk Arkæologisk Selskab].
- JAROSZ-WILKOŁAZKA A., KOKOWSKI A., RYSIAK A. (w druku): *In a narcotic trance, or stimulants in Germanic communities of the Roman period*, „Præhistorische Zeitschrift”.
- KOKOWSKI A. 1993: *Gródek nad Bugiem. Cmentarzysko grupy masłomęckiej. Część II*, Lublin [Wyd. UMCS].
- KOKOWSKI A. 1995a: *Schätze der Ostgoten. Eine Ausstellung der Maria Curie-Skłodowska Universität Lublin und des Landesmuseums Zamość*, Stuttgart [Theiss].
- KOKOWSKI A. 1995b: *Los Godos, un pueblo de gourmets de hace 2.000 años*, „Contact” 64, 3–6.
- KOKOWSKI A. 1995c: *Die Hygiene bei den Goten*, „Ihr Nachbar” 1995/2, 1–2.
- KOKOWSKI A. 2007: *Goci od Skandzy do Campi Gothorum (od Skandynawii do Półwyspu Iberyjskiego)*, Warszawa [TRIO].
- KOKOWSKI A. 2014: *Gocka duma Masłomęcza. Archeologiczne dziedzictwo regionu hrubieszowskiego / The Gothic pride of Masłomęcz / Archaeological heritage of Hrubieszów district*, Hrubieszów [Muzeum im. ks. St. Staszica w Hrubieszowie].
- KOKOWSKI A. (w druku): *Rużyčanka. Ein Gräberfeld der Černjachov-Kultur aus Podolien – der dritte Versuch einer Monographie. In Gedenken an Professor Ion Srulevyč (Israeolovyč) Vynokur*, Berlin.
- KOZAK-ZYCHMAN W. 1997: *Pochówek z młodszego okresu wpływów rzymskich na stanowisku 26 w Strzyżowie, gm. Horodło, woj. zamojskie – analiza antropologiczna*, Studia Gothica II, Lublin [Wyd. UMCS], 226–227.
- KÜNZL E. 2002: *Das Salbenreibplatte mit der Löffelsonde: ein mediterranes Kosmetikelement (G 6 und G 5)*, [w:] J. Peška, J. Tejral, *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. Teil 2*, Monographien 55/2, Mainz [RGZM], 461–466.
- KÜNZL E., KÜNZL S. 2002: *Römische Metallobjekte und anderes (G 1 – G 19)*, [w:] J. Peška, J. Tejral, *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren*, tom 3, Monographien 55/3, Mainz [RGZM], 581–596.
- LAGLER K. 1989: *Sörup II und Südensee. Zwei eisenzeitliche Urnenfriedhöfe in Angeln*, Offa-Bücher 68, Neumünster [Wachholz].
- LUND HANSEN U. 1987: *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*, Nordiske Fortidsminder B/10, København [Det Kongelige nordiske Oldskriftselskab].
- LUND HANSEN U. ET ALII 1995: *Himlingøje – Seeland – Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen*, Nordiske Fortidsminder B/13, København [Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab].
- MADYDA-LEGUTKO R. 2011: *Studia nad źródłowaniem metalowych części pasów w kulturze przeworskiej. Okucia końca pasa*, Kraków [Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”].
- MARTIN M. 1976: *Römische und frühmittelalterliche Zahnstocher*, „Germania” 54/2, 456–460.
- MĄCZYŃSKA M. 2011: *Der frühvölkerwanderungszeitliche Hortfund aus Łubiana, Kreis Kościerzyna (Pommern)*, Ber RGK 90 (2009), 7–482.
- NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA B., HYRCHAŁA A., BARTECKI B. 2021: *Gródek nad Bugiem*, [w:] M. Gładysz-Juścińska, A. Kokowski, B. Niezabitowska-Wiśniewska et alii, *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Polen 4: Lubliner Land, Kraków* [PAU / IA UMCS / IA UJ / WA UW], 122.
- NOWAK H., ROTH H. 1994: *KG Pötttsching, MG Pötttsching, VB Mattersburg*, FÖ 33, 547–549.
- PACCOLAT O. ET ALII 2019: O. Paccolat, P. Curdy, E. Deschler-Erb, M.-A. Haldimann, L. Tori, *L’habitat Alpin de* 161

- Gamsen (Valais, Suisse). 3B. *Le mobilier archéologique: catalogue et planches*, „Cahiers d'archéologie romande 181 (= „Archaeologia Vallesiana” 18), Lausanne [l'Etat du Valais].
- PIETRZAK M. 1997: *Starożytnie centrum handlowe u ujścia Wiśły*, „Archeologia Żywa” 1997/1, 16–17.
- RADDATZ K. 1957: *Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck*, Offa-Bücher 13, Neumünster [Wachholz].
- RADDATZ K. 1974: *Husby. Ein Gräberfeld der Eisenzeit in Schleswig. Teil 2: Katalog, Tafeln und Plan des Gräberfeldes*, Offa-Bücher 30, Neumünster [Wachholz].
- RADDATZ K. 1981: *Sörup I. Ein Gräberfeld der Eisenzeit in Angeln*, Offa-Bücher 46, Neumünster [Wachholz].
- RAU A. 2010a: *Jernalderen i Nordeuropa: Nydam Mose 1. Die personengebundenen Gegenstände: Grabungen 1989–1999. Text*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 72/1, Højbjerg [Jysk Arkæologisk Selskab].
- RAU A. 2010b: *Jernalderen i Nordeuropa: Nydam Mose 2. Die personengebundenen Gegenstände: Grabungen 1989–1999. Listen, Katalog, Literatur, Konkordanz, Tafeln, Pläne*, Højbjerg [Jysk Arkæologisk Selskab].
- RIHA E. 1986: *Römisches Toiletgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst*, Forschungen in Augst 6, Augst [Amt für Museen und Archäologie des Kantons Basel-Landschaft].
- RINGTVED J. 1986: *Jyske gravfund fra yngre romertid og ældre germanertid. Tendenser i samfundsudviklingen*, „Kuml” 1986, 95–231.
- RYBOVÁ A. 1970: *Das Brandgräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit von Pňov*, Archeologické studijní materiály 9, Praha [Archeologický ústav ČS AV].
- RYGH O. 1885: *Norske Oldsager*, Christiania [Albert Cammermeyer].
- SAGGAU H.E. 1981: *Bordesholm. Der Urnenfriedhof am Brautberg bei Bordesholm in Holstein. Teil 2: Katalog, Tafeln und Plan des Gräberfeldes*, Offa-Bücher 48, Neumünster [Wachholz].
- SCHACH-DÖRGES H. 1970: *Die Bodenfunde des 3. bis 6. Jahrhunderts nach Chr. zwischen unterer Elbe und Oder*, Offa-Bücher 23, Neumünster [Wachholz].
- SCHANZ E. 2018: *Morgenitz, Lkr. Vorpommern-Greifswald, Fpl. 3*, BMJ 65 (2017), 240–241.
- SCHMIDT B., BEMMANN J. 2008: *Körperbestattungen der jüngeren Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit Mitteldeutschlands*, Veröffentlichungen des Landesamtes für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt – Landesmuseum für Vorgeschichte 61, Halle (Saale) [Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt – Landesmuseum für Vorgeschichte].
- SCHMIDT T. 2000: *Germanen im spätrömischen Heer*, [w:] L. Wamser (red.), *Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer: zivilisatorisches Erbe einer europäischen Militärmacht. Katalog-Handbuch zur Landesausstellung des Freistaates Bayern, Rosenheim 2000*, Mainz [Philipp von Zabern], 219–225.
- SCHULD T. E. 1955: *Pritzier. Ein Urnenfriedhof der späten römischen Kaiserzeit in Mecklenburg*, Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 4, Berlin [Akademie-Verlag].
- SCHULD T. E. 1976: *Perdöhl. Ein Urnenfriedhof der späten Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Mecklenburg*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg 9, Berlin [Deutscher Verlag der Wissenschaften].
- SCHULZ W. 1953: *Leuna. Ein germanischer Bestattungsort der spätrömischen Kaiserzeit*, Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1, Berlin [Akademie-Verlag].
- SCHUSTER J. 2018: *Ab Oceano. Ein Beitrag zur Besiedlungsgeschichte der Küste Vorpommerns während der römischen Kaiserzeit*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 53, Schwerin [Landesamt für Kultur und Denkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern].
- STEUER H. 1997: *Krieger und Bauern – Bauernkrieger. Die Gesellschaftliche Ordnung der Alamannen*, [w:] K. Fuchs, M. Kempa, R. Redies (red.), *Die Alamannen*, Stuttgart [Theiss], 275–287.
- TUSZYŃSKA M. 2000: *Neue Entdeckungen im Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit in Pruszcz Gdański*, Fundstelle 5, [w:] M. Mączyńska, T. Grabarczyk (red.), *Die spätrömische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa*, Łódź [Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego], 132–141.
- VADAY A.H. 1975: *Ein „barbarisches“ Skelettgrab von Zagyvárka (komitat Szolnok)*, „Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften” 5 (1974/75), 81–88.
- VULPE R. 1957: *Izvoare. Săpăturile din 1936–1948*, București [Academiei].
- WALLER K. 1959: *Die Gräberfelder von Hemmoor, Quelkhorn, Gudendorf und Duhnen-Wehrberg in Niedersachsen*, 8. Beiheft zum Atlas der Urgeschichte 8, Hamburg [Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte].
- WELLER U., KAISER H., HEYNOWSKI R. 2016: *Kosmetisches und medizinisches Gerät erkennen – bestimmen – beschreiben*, Bestimmungsbuch Archäologie 4, Berlin-München [Deutscher Kunstverlag].
- ZAKOŚCIELNA A., GURBA J. 1997: *Obiekt grobowy grupy maślomeckiej ze stanowiska 26 w Strzyżowie, gm. Horodło, woj. zamojskie*, Studia Gothica II, Lublin [Wyd. UMCS], 221–230.
- ZEMAN J. 1961: *Severní Morava v mladší době římské*, Monumenta Archaeologica IX, Praha [Československá akademie věd].
- ZIMMER-LINNFELD K. 1960: *Westerwanna I*, 9. Beiheft zum Atlas der Urgeschichte 9, Hamburg [Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte].

COSMETIC SPOONS FROM THE BARBARICUM

SUMMARY

In 1993, a tool for ear hygiene with cosmetic tongs was discovered in Gródek (Gródek-on-the-Bug, Lublin Voivodeship, eastern Poland; Fig. 1 & 2). The discovery of three similar artefacts in Opatów (Świętokrzyskie Voivodeship, southern Poland; Fig. 3 & 4) prompted an investigation into their prevalence during the Roman Period in 'barbarian' Europe, including their typological differentiation and chronology of occurrence.

Cosmetic spoons have been the subject of several studies. Per Ethelberg conducted a comprehensive analysis of spoons discovered in cemeteries in northern Germany and compiled the most complete list of finds. The spoons were found in small numbers throughout the region.

Our article compiles information from 45 sites with 79 finds (see List & Fig. 5). The spoons differ mainly in the way they are worn: type A has an ear at the end of the shaft, type B has a forked shaft end for attachment to a thong, and type C has the end of the shaft shaped to be applied to a thong. There are three subtypes of type A: spoons of subtype 1 have an eyelet bent from the flared end of the shank, spoons of subtype 2 have a hole in the top of the shank, while spoons of subtype 3 have a distinct, flat expansion of the shank part near the eyelet. There are also varieties in shapes of the bowls' shank and bowl (Fig. 6).

Subtype A1 is by far the most popular, while other subtypes can be considered unique. Type B is much rarer and scattered from Scandina-

via to Russia. Type C, apart from the find from Gródek-on-the-Bug, has the only analogy from the Alammanian grave 2 from Dürbheim in Baden-Württemberg.

Cosmetic spoons are often recorded together with cosmetic tweezers and applied to a common wheel. They may also be found in a larger set that includes tweezers and a pick (probe). Most of the spoons were made of copper alloys. There are only five silver spoons found in the graves at Dürbheim, Emersleben, Pruszcz Gdański grave 17, Kiskundorozsma "Kenyérvárodomb", and Strzyżów (gilded specimen). The only spoon made of gold was found in the princely grave of the Przeworsk Culture from Wrocław-Zakrzów. Only two specimens were made of iron, one from Bordesholm and the other from Gorodišče/Городище.

All the cosmetic spoons we collected are of a similar length (see List), mostly falling within the range of 6–7 cm (22 specimens), or 5–6 cm (18 specimens). Such dimensions were a result of functionality of these utensils.

Cosmetic spoons appeared in *Barbaricum* as early as phase B2, while most of them were in use in phases C2–C3 (Fig. 8). They are most abundant in the zone around Schleswig-Holstein, with the Danish islands of Funen and Zealand (Fig. 5). This may be due to the peculiarities of local burial rituals.

Translation: Elżbieta Zabłocka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”, (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...” oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford [BAR Publishing]
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР, Москва
MIA	– Материалы и исследования по археологии СССР, Москва
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981 [Ossolineum]
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RGA	– Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. edycja: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K.J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. edycja: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (Walter de Gruyter/De Gruyter, Berlin-New York 1973–2007).
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
RosArh.	– „Российская археология”, Москва
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SLA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArh.	– „Советская археология”, Москва
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków

SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, „Wiadomości Archeologiczne. Spostrzeżenia lat ostatnich w dziedzinie starożytności krajowych. Czasy przedhistoryczne” (I–IV – 1873–1882); „Wiadomości Archeologiczne. Organ Państwowego Głównego Konserwatorium Zabytków Przedhistorycznych” (V–IX – 1920–1925); „Wiadomości Archeologiczne. Organ Państwowego Muzeum Archeologicznego” (X–XXII – 1929–1955); „Wiadomości Archeologiczne” (XXIII–XXXI – 1956–1966), „Wiadomości Archeologiczne. Organ Muzealnictwa i Konserwatorstwa Archeologicznego” (XXXII–LV – 1966–2001); „Wiadomości Archeologiczne” (od LVI – 2002), Warszawa
ZfE	– „Zeitschrift für Ethnologie”, Berlin
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

WYKAZ SKRÓTÓW NAZW WYDAWNICTW

ABBREVIATIONS OF PUBLISHING HOUSES NAMES

FBAPKJ	– Fundacja Badań Archeologicznych imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego (Łódź)
FMAB	– Fundacja Monumenta Archaeologica Barbarica (Warszawa)
FPIAUW	– Fundacja Przyjaciół Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego (Warszawa)
IAE PAN	– Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk (Warszawa)
IA UG	– Instytut Archeologii Uniwersytetu Gdańskiego (Gdańsk)
IA UJ	– Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego (Kraków)
IA UŁ	– Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego (Łódź)
IA UMCS	– Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (Lublin)
IA UW	– Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego (Warszawa)
MAE	– Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi (Łódź)
MAG	– Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (Gdańsk)
MAK	– Muzeum Archeologiczne w Krakowie (Kraków)
MfVF	– Museum für Vor- und Frühgeschichte, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz (Berlin)
MKiDN	– Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (Warszawa)
MSHM	– Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego im. Stefana Woydy (Pruszków)
OODA	– Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (Warszawa)
Ossolineum	– Wydawnictwo Ossolineum (Wrocław), dawn. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo (w latach 1953–1990 – wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk)
PAU	– Polska Akademia Umiejętności (Kraków)
PMA	– Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie (Warszawa)
PWN	– Państwowe Wydawnictwo Naukowe (Warszawa)
RGZM	– Römisch-Germanische Zentralmuseum (Mainz)
SNAP	– Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich
UJ	– Uniwersytet Jagielloński (Kraków)
UŁ	– Uniwersytet Łódzki (Łódź)
UAM	– Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Poznań)
UMCS	– Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej (Lublin)
UW	– Uniwersytet Warszawski (Warszawa)
WA UW	– Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego (Warszawa)
ZBSA	– Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie (LEIZA-ZBSA) (Schleswig), dawn. Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie – Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen Schloss Gottorf

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 899
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2023. Wydanie I. Nakład 350 egz.

Druk i oprawa: Bis-ART Drukarnia Krystyna Białaszewska, ul. Kielecka 39/5, 02-530 Warszawa